

Müellif: Ali Himmet Berki

Dergi: İslam

Tarih: Haziran 1961

İrade nedir? İnsanın fiil ve hareketi nasıl vücuda gelir? Başka bir kudret ve iradenin tesiri altında mı, yoksa müstakillen kendi kudret ve iradesiyle midir? Asırlardan beri âlimler, filozoflar ve İslam ulema ve hukemâsı bu mesele etrafında çalışmış, aralarında uzun münakaşalar olmuş, fakat kat'î bir netice elde edilememiştir. Hâlâ çalışmalar, münakaşalar devam etmektedir. Pek yakın bir mazide ilim ve felsefe âleminde tanınmış olan sabık şeyhülislâm merhum Mustafa Sabri Efendi ile yine tanınmış âlimlerimizden merhum Mehmed Zâhid Kevserî arasında Mısır'da Camiu'l-Ezher Şeyhi Meragî'nin iştirakiyle cebir ve ihtiyar mevzuunda uzun ve hararetli münazara ve münakaşalar olmuş ve her biri iddiasını ispat ve teyit için kitaplar, risaleler ve makaleler neşretmişlerdir. Bu kıymetli eserlerden dikkati en çok çeken Mustafa Sabri Efendi'nin yazıp neşrettiği "Mevkifu'l-beşer tahte sultâni'l-kader" adlı mufassal eserdir. Bu münakaşalara rağmen meselenin 1200 sene evvelki müşkül ve mudil durumunda bir terakki kaydedilememiştir.

İrade meselesi İslam âlim ve mütefekkirleri arasında olduğu gibi dinli ve dinsiz dünya âlim ve filozofları arasında da ihtilâflıdır. Filhakika ilmu'n-nefs mesailinden ve şüûn-i nefsiyeden bulunan irade dünyevi ve uhrevi mesuliyetlerin dayanağı, hukuk ve ahlâkın temeli olmak itibariyle müstesna bir ehemmiyet arz eder. Burada irade meselesine ait fikirleri bütün incelikleriyle mütalâa ve izaha imkân olmadığından mevcut mezhep ve mesleklerle delillerini beyanla iktifa edeceğiz. Esas itibariyle bu mezhepleri üç grupta mütalâa etmek mümkündür.

- 1) Mutlak cebir
- 2) Mutlak ihtiyar
- 3) İrade-i cüz'îye

Cebir mezhebinde bulunanlar kudret ve irade-i beşeriyeyi inkârla insanın fiil ve hareketi cemadâtın hareketi gibi cebrî ve ıztırârî olduğunu iddia ederler. Cebir itikadı çok eskidir. Bu akide İslamiyet'ten evvel muhtelif kavimlerde mevcut idi. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi

bugün dahi bu fikir ve itikatta bulunan insanlar ve filozoflar vardır. İslamiyet'ten evvel Cehm b. Safvan'ın riyasetinde bir hizip Kur'an'daki bazı ayetleri münferiden ele alarak cebre zâhib olmuşlardı. Fakat çok geçmeden ehl-i sünnet ulemasının ikame ettikleri nakli ve akli hüccet ve deliller karşısında bu akide muzmahil ve etbâ'-i munkariz oldu. Cebir akidesi vahdet-i vücud akidesinin bir neticesi idi. Bu fikirde bulunanlar vahdet-i vücuda kâildiler.

Cebirciler "Allah her şeyin hâlıkıdır", "Şöyle ki her şey Allah'tandır", "Sizi ve işlediklerini halk eden Allah'tır" mealinde olan ayet-i kerimelere istinat etmiş fakat "Kim fenalık yaparsa onunla mücazat olunur", "Allah insanın kudretinin fevkinde bir şey teklif etmez", "İsteyen iman etsin isteyen kâfir olsun" gibi müteaddit ayet-i celîleler üzerinde imali fikir etmemişlerdir.

Bir de îcâbî mezhebi vardır. Bu mezhepte olanlar beşer fiil ve hareketlerinin diğer olaylarda olduğu gibi değişmeyen tabiat kanunlarının tesiri altında vukua geldiğini itikat ederler ve bunlar akidelerini bazı delillerle ispata çalışırlar. Ezcümle şunları ileri sürerler:

- 1) İnsan ancak meylettiği şeyi ister, irade son meyilden ibarettir.
- 2) Ruh daima kuvvetli dâî ve saiklara meyleder. İrade bu devâî ve sevaikin zaruri neticesidir.
- 3) İnsanın kendisini muhtar addetmesi fiilinin vukuunda âmil olan illet ve müessirâtı bilmemesinden ileri gelmektedir.
- 4) Bir cemiyette katil, darp, cerh, dâva gibi fiiller kemiyet-i sabite halinde vaki olmaktadır. İnsanda ihtiyar olsaydı bu silsile-i vukuat böyle olmazdı. Bu delillerden üçü şüûn-i nefsiyeden, sonuncusu istikrâdan istihraç olunmuştur.

Bu deliller, muarız ve muhalifler tarafından ilmî ve kanaat verici delillerle cerh edilmiştir. Bu mezhep cebriye mezhebiyle netice itibariyle birdir. Her iki mezhep de beşer, fiilinde muhtar olmayıp muztar olduğu itikadındadır. Yalnız fiili vücuda getiren kudret bakımından aralarında fikir ayrılığı vardır. Cebirciler insan fiillerinin irade-i ilâhiye ile vukua geldiğini, îcâbcılar tabiat kanunlarının zarurî bir neticesi olduğunu iddia ederler.

Şüphe götürmeyen bir hakikattir ki titremek, acımak, aksırmak gibi ıztırârî hareketlerle ihtiyârî hareketler menşe ve mahiyet bakımından bir değildir. Vicdan ve akli burhanlar buna

şahittir. Yukarıda meallerini yazdığımız ayet-i celîleler muktezasınca her şey ve her fiil Cenabı Hakkın mahlûkudur. Lâkin beşer fiillerinin Cenabı Hak tarafından halk edilmiş olması insanın fiilinde dahli olmadığına delâlet etmez.

Mutlak ihtiyara kâil olanlar fiil ve hareketini yaratan, vücuda getiren insandır; bunda başka bir kudretin, Allah'ın isteyip istememesinin tesiri yoktur derler. Cebir fikrinde ne derece tefrit varsa mutlak ihtiyar fikrinde o derece ifrat vardır. Bir kere insanın bir fiil vücuda getirebilmek için o fiilin nasıl vücuda geleceğini ve o fiili ve vücuda getiren ahval ve keyfiyetleri bilmek lâzımdır. Bir şahıs yürür fakat bu hadisenin hangi illet ve şerâit altında tekevvün ettiğini bilmez. Şu hale göre o şahsa fiilin hâlıkıdır denemez. Bu mezhep ve akide yukarıda meallerini yazdığımız Kur'an naslarına da muhaliftir.

Bugün Müslümanlar ve alehusus ehl-i sünnet arasında hâkim olan kudret ve irade akidesidir. Allah insanları külli ve cüz'î kudret ve irade gibi birtakım kuvvetlerle mücehhez olarak yaratmıştır. Kudret-i külliye bir fiile taallukuna kudret-i cüz'îye ve irade-i külliye fiil veya terkten bir tarafa tevcihe irade-i cüz'îye denir. İnsan iradesini fiil veya terkten bir tarafa tevcihi ve kudret-i külliye o tarafa taalluku ile âdet-i ilâhiye muktezasınca Allah o fiili halk eder. Cenabı Hak o fiili kulun kudret ve iradesi olmaksızın da halka kadirdir. Fakat sünnet ve âdeti ilâhiyesi böyle cârî olmamıştır. Halk için kulun fiil ve iradesinin taallûku lâzımdır. Kur'an'ı Kerim'de kesb ile tavsif buyurulan hal ve keyfiyet budur. Kulun kudret ve iradesinin fiile taallûkudur. İşte İslam akidesi böylece iki esasa dayanır:

- 1) Her şeyin hâlıkı Allah'tır.
- 2) Her fert kesbi sebebiyle dünya ve ahirette hayır ve şer fiilinden mesuldür.

Yalnız ehl-i sünnet âlimleri arasında kudret ve iradenin ve kesbin izahında düşünüş ayrılığı vardır. Bu ihtilaf ve münakaşalar daha ziyade Eş'arî mezhebinde olan âlimlerle Mâturîdî mezhebi uleması arasında cereyan etmiştir. Gerek Eş'arî gerek Mâturîdî mezhebinde olanlar insanda kudret ve iradenin vücudunda müttefiktirler. İhtilaf o kudretin tesir ve irade-i cüz'îyenin mahiyetindedir. Meselenin en müşkül ve gâmiz tarafı budur. Bu hafâ ve gumûz büyük İslam âlim ve filozofları arasında muhtelif tefsirlere yol açmış fakat her izah bir ışıkla karşılaştığından tatminkâr ve kanaatbahş bir netice elde edilememiştir.

Filhakika iradenin fiil veya terkten bir tarafa teveccühü şuur üstü veya şuuraltı bir saikin tesiri altında vuku bulmaktadır. Şu muhakkaktır ki irtiâş gibi hareketlerle ihtiyârî dediğimiz hareketler arasında apaçık fark vardır. Mesele bu farkın menşe ve mahiyetini anlamaktır. Hulâsa olarak denilebilir ki irade müşkülesi insan muammasının sırlarından biri olarak dün olduğu gibi bugün de karşımızda durmaktadır.

Link : <https://katalog.idp.org.tr/pdf/4906/9005>